

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een gedreven buitenstaander: J.H. van 't Hoff de eerste Nobelprijswinnaar voor Scheikunde

Berg, R.E. van den

Citation

Berg, R. E. van den. (2021, October 6). *Een gedreven buitenstaander: J.H. van 't Hoff de eerste Nobelprijswinnaar voor Scheikunde*. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3214868>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3214868>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

9

Niet naar Leipzig

De eer der groote onderscheiding gun ik U van harte als uw verdienste,
maar ik gun U niet aan Leipzig. – Th. Place¹

Internationale wetenschap

Vrijdagochtend, 30 september 1887. Gebouw der Maatschappij van den Werkenden Stand in Amsterdam. Om tien uur precies opende de Amsterdamse fysioloog Barend Joseph Stokvis de eerste algemene vergadering van het Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres, de eerste landelijke vereniging van natuuronderzoekers. Als voorbeeld hadden de bijeenkomsten van de Gesellschaft Deutscher Naturforscher und Ärzte en de British Association for the Advancement of Science gediend. In zijn openingsrede, getiteld ‘Nationaliteit en Natuurwetenschap’, benadrukte de nieuwbakken voorzitter Stokvis het internationale karakter van de natuurwetenschap: ‘Geen menselijke wetenschap, die zich zoo volkomen wereldburgeres gevoelt als de wetenschap der natuur.’ Tegelijkertijd betoogde hij dat het nationale karakter en de nationale cultuur wel degelijk een rol speelden in de wetenschapsbeoefening:

Wetenschap [is] als de boomgaard, waarvan de sappige vruchten tot lafenis strekken der gansche menschheid; maar de vruchtboomen wortelen diep in den nationalen bodem, en de natiën zijn het, die hen [...] moeten doen gedijen.²

Stokvis schetste een spanningsveld dat aan het eind van de negentiende eeuw steeds pregnanter naar voren zou treden: een groeiend nationaal bewustzijn te midden van een zich steeds meer internationaal ontwikkelende wetenschap. Het aantal internationale congressen en verenigingen gaf een spectaculaire groei te zien en de Akademie van Wetenschappen kreeg vanuit het buitenland steeds vaker verzoeken tot deelname aan internationale projecten, bijvoorbeeld op het gebied van standaardisering.³ Met het toenemen van de status die de Nederlandse wetenschap in het buitenland genoot, nam ook de druk toe op de overheid, universiteiten en onderzoekers om er alles aan te doen dat prestige te handhaven of te vergroten. Stokvis was wat dat betreft niet optimistisch. Het aantal Nederlandse onderzoekers dat lid was van een buitenlandse Akademie achtte hij beschamend laag en onder de genieën die in de tweede helft van de negentiende eeuw een omwenteling in het denken teweegbrachten, bevond zich geen enkele Nederlander. ‘Dragen we wel genoeg zorg voor de hoog uitstekende vuurbakens? [...] Stellen we niet te veel het onderwijs boven het onderzoek? [...] Hebben we genoeg kweekplaatsen

voor natuuronderzoekers, werkplaatsen met alle hulpmiddelen voorzien?’⁴ Stokvis moet zich bij het uitspreken van deze woorden bewust zijn geweest van een positieve uitzondering, iemand die hij bovendien die ochtend in Amsterdam onder zijn gehoor wist: zijn Amsterdamse collega scheikunde Jacobus Henricus van 't Hoff. Net drie maanden daarvoor had deze namelijk een eervolle uitnodiging ontvangen om hoogleraar in de fysische chemie te worden aan de Universiteit van Leipzig. Om deze vervolgens af te wijzen...

Leipzig komt vrij

Begin 1887 kon Wilhelm Ostwald terugkijken op een succesvolle periode als hoogleraar scheikunde in Riga. De plannen voor de bouw van een nieuw laboratorium lagen klaar, hij had het scheikundeonderwijs op een meer moderne leest geschoeid, het aantal studenten was gestaag gegroeid en hij had buitenlandse onderzoekers als Arrhenius en Nernst met succes overgehaald om enige maanden in Riga onderzoek te doen.⁵ Ondanks al deze gunstige ontwikkelingen knaagde er iets. Ostwald voelde zich in Riga geïsoleerd, ver van belangrijke chemische centra als Berlijn, Leipzig en Bonn. Bovendien kwam hij door zijn groeiende onderwijstaak steeds minder toe aan wetenschappelijk onderzoek. Geen wonder dus dat hij overal zijn oor te luisteren legde of er geen posities zouden vrijvallen. Maar helaas voor hem waren er nog maar erg weinig universiteiten in Duitsland waar het nieuwe vakgebied der fysische chemie serieus werd beoefend. Eigenlijk kon alleen Gustav Wiedemann – een natuurkundige nota bene – in Leipzig zich volledig aan de fysische chemie wijden. Maar juist in Leipzig waren er veranderingen op til. Eind 1886 dwong zijn steeds slechter wordend gezichtsvermogen de oude Wilhelm Hankel zijn werk als hoogleraar natuurkunde en directeur van het Physikalisches Institut in elk geval voor de rest van dat jaar neer te leggen en het was geen wonder dat het Saksische *Kultusministerium* Wiedemann vroeg om per direct diens colleges over te nemen. Dat deed hij maar al te graag en bovendien bedong hij dat als Hankel niet meer in staat mocht zijn om op zijn positie terug te keren, hij als diens natuurlijke opvolger zou worden beschouwd.⁶ En zo geschiedde: Hankel verzocht begin februari 1887 formeel om wegens gezondheidsredenen van zijn taken te worden ontheven, waarna Wiedemann doorschoof en de universiteit per direct op zoek moest naar een nieuwe hoogleraar scheikunde. Hoe Ostwald precies lucht kreeg van deze veranderingen is onbekend, maar hij was er in elk geval als de kippen bij om via zijn uitgever, Rudolf Engelmann, die in Leipzig dicht bij het vuur zat, meer informatie in te winnen. Die liet hem weten dat er een commissie van drie was benoemd, bestaande uit Wiedemann zelf, Johannes Wislicenus, de andere hoogleraar scheikunde, en Ferdinand Zirkel, hoogleraar geologie en mineralogie. Het was alleen nog niet zeker dat de positie opnieuw door een fysisch chemicus zou worden bezet.⁷

Ostwald liet er vervolgens geen gras over groeien en stuurde op 4 april al-

vast een open sollicitatiebrief naar de filosoof Wilhelm Wundt, een prominent lid van de Philosophische Fakultät waar in Leipzig ook de scheikunde onder viel.⁸ Ostwald legde uit waarom hij graag naar Leipzig zou komen, schetste zijn cv en wilde vooral weten of hij als niet-Duits *Reichsbürger* een kans had om te worden benoemd. Wundt gaf daar geen duidelijk antwoord op (de beraadslagingen van de commissie waren geheim), maar hij bevestigde de indruk van Engelmann dat, hoezeer hem dat ook speet, de fysische chemie uit Leipzig leek te gaan verdwijnen.⁹ Ostwald reageerde furieus. Hij vond het

een ongerechtvaardigde en onverdiende aantasting van dit vakgebied, waaraan ik mijn krachten gewijd heb in het levendige bewustzijn van haar belang.¹⁰

Hij beargumenteerde dat Duitsland het risico liep om achterop te raken: op alle universiteiten die er in Europa toe deden, Stockholm, Kopenhagen, St.-Petersburg, Amsterdam, Parijs, en Rome, bloeide de fysische chemie, het was de 'Chemie der Zukunft'. Ten slotte, zo voegde hij nog toe, ging het hem bij dit alles niet om *zijn* persoon: 'Als men mij niet hebben wil, neem dan Van 't Hoff uit Amsterdam, die mij in tal van opzichten overtreft, maar verdrijf de fysische chemie niet van de enige thuishaven die zij in Duitsland heeft.'

Een niet erg aantrekkelijke positie?

Van 't Hoff was echter – net als Ostwald – al lang in beeld bij het ministerie en de benoemingscommissie. Die was namelijk in februari 1887 op zoek gegaan naar een fysisch chemicus van naam en het was geen verrassing dat het oog daarbij eerst op Hans Landolt was gevallen, hoogleraar aan de Landbouwhogeschool in Berlijn en lid van de Preussische Akademie der Wissenschaften. Hij was een van de weinige hoogleraren in Duitsland die de fysische chemie beoefenden. Aanvankelijk leek hij ook wel oren te hebben naar het aanbod uit Leipzig, maar na weken onderhandelen zag hij om gezinsredenen én vanwege de slechte toestand waarin het laboratorium in Leipzig verkeerde toch van een verhuizing af. Lothar Meyer, de volgende kandidaat die de commissie naar voren schoof, werd door het ministerie te licht bevonden, en over Van 't Hoff en Ostwald was men het gezamenlijk eens: beiden hadden het, gezien de rijkdom aan ideeën die ze tot dan toe tentoon hadden gespreid, in zich om uit te groeien tot leiders van het nieuwe vakgebied der fysische chemie, waarbij Van 't Hoff werd gezien als de meest geniale van de twee. Zij leden echter aan 'een zeker gebrek aan degelijkheid en voorzichtigheid bij de afleiding van algemene gezichtspunten uit de waargenomen feiten'.¹¹ In hoofdstuk 7 hebben we gezien dat dit verwijt Van 't Hoff ook in Nederland was gemaakt tijdens de discussies over een mogelijk lidmaatschap van de Akademie van Wetenschappen in 1880 en 1881.¹²

Toen er begin mei geen geschikte fysisch chemicus gevonden was, kwam Clemens Winkler in beeld, hoogleraar anorganische chemie in Freiberg en de ontdekker van het element germanium. Opnieuw was de slechte toestand van het laboratorium in Leipzig een spelbreker. Na een maand van besprekingen zag ook Winkler af van de benoeming.¹³ Daarom werd besloten voorlopig dan maar helemaal te stoppen met zoeken, maar daar kon de faculteit zich niet in vinden. Het onderwijs moest doorgang vinden en aangezien Wiedemann zich al met de colleges voor natuurkundestudenten bezig was gaan houden, was vooral Wislicenus er erg op gebrand zo spoedig mogelijk iemand naast zich te krijgen. In samenspraak met het ministerie en met Wiedemann schreef hij daarom op 6 juni een lange brief aan Van 't Hoff.¹⁴ Opvallend is dat hierin verder niemand in Leipzig gekend werd, iets wat later dat jaar voor Van 't Hoff vervelende gevolgen zou krijgen. Van 't Hoff heeft veel aan Wislicenus te danken gehad – hij zou hem later zelfs ‘mijn grootste wetenschappelijke bondgenoot’ noemen.¹⁵ In hoofdstuk 4 zagen we al dat Wislicenus een cruciale rol had gespeeld in de bredere acceptatie van Van 't Hoffs ideeën over de ruimtelijke structuur van moleculen. Pas toen hij met hulp van zijn assistent F. Herrmann een Duitse vertaling van Van 't Hoffs *La chimie dans l'espace* had gemaakt en daar zelf nog een voorwoord aan had toegevoegd, waren zijn collega's in Duitsland zich bewust geworden van het belang van Van 't Hoffs ideeën.¹⁶

Toen Wislicenus' brief uit Leipzig begin juni 1887 op de deurmat viel, was Van 't Hoff al tien jaar werkzaam als hoogleraar in Amsterdam. Veel contact tussen Wislicenus en Van 't Hoff was er in die tien jaar niet geweest, in elk geval zijn er geen brieven overgeleverd. Het aanbod uit Leipzig moet dan ook als een grote verrassing zijn gekomen, maar het trok hem direct zeer aan. Per kerende post ging een lijst met vragen terug, voornamelijk over studentenaantallen en de honoraria die elk moest betalen voor het volgen van colleges en het afleggen van examens. Ook overlegde hij met zijn vader die hem suggereerde om uit te zoeken waarom Landolt de positie had afgewezen en of Winkler nog andere redenen had gehad om van de benoeming af te zien dan de slechte staat waarin het laboratorium van Wiedemann verkeerde: ‘Gijl[ieden] vindt het wellicht onhartelijk, dat ik niet zeg: “O! Blijft toch in godsnaam hier”, of [dat ik] bij eene voor Henry zoo eervolle onderscheiding het materiële bespreek alsof dat bij mij op den voorgrond stond.’ Hij raadde Van 't Hoff juist aan om niet *alleen* op het materiële te letten, ‘omdat een berline met goud lof- en geëmailleerd paneelwerk in 't gebruik hinderlijk wordt als een der asschen niet deugt’.¹⁷

In een brief aan Wilhelm Ostwald uitte ook Van 't Hoff zelf zijn twijfels over een eventuele verhuizing: ‘Gisteren kreeg ik nog een uitnodiging om in Leipzig te komen werken, is dat niet prachtig? Maar mijn vaderland, mijn kleine vaderland.’¹⁸ Ostwald gaf hem echter per kerende post te kennen dat men een uitnodiging uit Leipzig niet zomaar afwees: ‘ik veronderstel daarom dat uw

bedenkingen minder zullen zijn dan uw terechte verwachtingen.¹⁹ En inderdaad, nadat Wislicenus in zijn antwoord tot in detail de situatie in en rond het laboratorium en de ambtswoning had beschreven, hoog op had gegeven van het culturele en sociale leven in de stad en bovendien de te verwachten inkomsten had voorgerekend – Wiedemann kon rekenen op zo'n 6500 mark salaris en meer dan 10.000 mark per jaar uit examengelden en het geven van colleges en practica, veel meer dan Van 't Hoff op dat moment in Amsterdam kreeg –, leek Van 't Hoff te zijn overtuigd. Hij moest daarvoor wel eerst een harde toezegging doen alvorens de faculteit verdere stappen zou ondernemen. Het ministerie in Duitsland stond namelijk niet te springen om buitenlanders te benoemen, tenzij ze door de faculteit dringend werden aanbevolen en de verzekering hadden gegeven daadwerkelijk te zullen komen. Daarvoor was een precedent, zo liet Wislicenus aan Van 't Hoff weten: een jaar eerder was de Noor Sophus Lie op soortgelijke wijze benoemd tot hoogleraar in de wiskunde.²⁰

Intussen in Nederland...

In Amsterdam had zes jaar eerder een soortgelijk aanbod uit Duitsland ook al tot enige opschudding in universitaire kringen geleid.²¹ Van 't Hoffs vriend en collega Hugo de Vries had in januari 1881 het aanbod gekregen hoogleraar plantenfysiologie te worden aan de Landwirtschaftliche Hochschule in Berlijn. De Vries zou de vrije hand krijgen bij de inrichting van zijn laboratorium, hij zou een assistent krijgen en maar een paar uur college per week hoeven te geven. En dat tegen een jaarsalaris dat het dubbele bedroeg van wat hij in Amsterdam als buitengewoon hoogleraar kreeg. Maar De Vries wilde liever in Amsterdam blijven, en nam met graagte het aanbod van de universiteit aan hem tot gewoon hoogleraar te benoemen. Deze hele kwestie had zich grotendeels in relatieve rust en achter de schermen afgespeeld. Van het aanbod aan Van 't Hoff daarentegen werd al op 11 juni 1887 in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* melding gemaakt.²² Direct daarop begonnen de brieven in huize Van 't Hoff binnen te stromen. Hij had inmiddels ook de rector magnificus, de hoogleraar geneeskunde Thomas Place, van de uitnodiging in kennis gesteld, waarna deze op zijn beurt de burgemeester had gewaarschuwd, de voorzitter van het College van Curatoren. Place had heel goed door hoe aantrekkelijk het aanbod was: 'Zeker zoudt Gij te Leipzig over een veel beter laboratorium en ruimere hulpmiddelen kunnen beschikken', maar hij sprak tegelijkertijd de hoop uit dat 'ook uw land U niet weigeren zal wat Gij meent noodig te hebben.'²³ Opvallend is dat Van 't Hoffs assistent Charles van Deventer, die regelmatig populairwetenschappelijke stukken schreef in kranten en tijdschriften, een publiek offensief opende. Onder het pseudoniem CHEMICUS hield hij in *De Amsterdammer* een fel pleidooi om Van 't Hoff een nieuw laboratorium te geven 'zooals hij 't hebben wil, [...] want een Hollandsch scheikundige heeft twee vaderlanden, zijn eigen en de scheikunde. En wanneer

het tweede vaderland een laboratorium aanbiedt, zooals een hartstochtelijk vakman er een begeert en verdient, heeft Holland geen recht van spreken meer.²⁴ Dat besef was ook doorgedrongen bij de autoriteiten en burgemeester Van Tienhoven nam als voorzitter van het College van Curatoren het opvallende besluit om Van 't Hoff persoonlijk in zijn laboratorium te komen bezoeken.

Charles Marius van Deventer (1860-1931), schrijver, dichter en chemicus, was tot 1894 als assistent aan het laboratorium van Van 't Hoff verbonden. Tekening van de hand van Jan Veth.

In dat gesprek zette Van 't Hoff uiteen wat hem in het aanbod uit Leipzig zo aantrok. Op verzoek van de burgemeester bevestigde hij dat nog eens per brief: 'die grootse universiteit Leipzig, verzamelpplaats van studenten uit alle landen, [...] de geringe omvang der betrekking (anorganische scheikunde's winters; fysische scheikunde's zomers), het salaris (10.000 gulden per jaar) en dan de duizenden prikkels en aantrekkelijkheden van de nieuwe en moeilijke werkring'.²⁵ Tegelijk gaf hij echter aan dat zijn werk in Amsterdam nog lang niet af was. Samen met zijn oudere collega Gunning had hij de ambitie uitgesproken om de Universiteit van Amsterdam wat onderwijs betreft te laten wedijveren met de rijksuniversiteiten in Nederland en wat onderzoek betrof met het beste wat Europa te bieden had.²⁶ Zijn belangrijkste eis was dan ook dat er een nieuw scheikundig laboratorium zou komen dat voldeed aan alle moderne eisen. Daarvoor zou direct een terrein aangewezen moeten worden en een termijn afgesproken waarbinnen de bouw zou dienen plaats te vinden. En hoewel het hem aangeboden salaris belangrijk hoger lag dan wat hij nu kreeg, vroeg hij niet om verhoging: 'ik heb het noodige'. Wel vroeg hij om meer 'subsidie', de

tegemoetkoming in de lopende kosten van het laboratorium, van 2450 gulden per jaar naar wat zijn Leidse collega Franchimont naar verluidt zou krijgen: 5400 gulden per jaar. Ten slotte vroeg hij ook voor zijn assistenten een flinke salarisverhoging. Maar zijn besluit lag nog niet vast, en hij deelde mee zo spoedig mogelijk zelf de situatie in Leipzig in ogenschouw te gaan nemen. In een tweede conceptbrief aan de burgemeester kwam ook een eis op tafel over het voor de bouw benodigde bedrag: 200.000 gulden, een astronomische som, meer dan twee keer zoveel als de gemeente bijvoorbeeld had uitgetrokken voor de bouw van het nieuwe fysisch laboratorium van Van der Waals in 1880.²⁷ Van 't Hoff eindigde zijn brief aldus:

Ik weet niet of het mij wel past tegenover U reeds nu wat ik wensch zoo duidelijk te formuleren. Mijn verontschuldiging is echter dat ik inderdaad dit zocht te doen voor onze Universiteit, veel meer dan voor mijzelf, en dat ik er dus dubbel voor moet waken niet, nadat mijn hoofdkracht gebroken is, te staan voor een in algemeene termen vervat besluit dat de uitvoering onmogelijk of uiterst moeilijk maakt.

Van alle kanten volgden er nu steunbetuigingen. Place meldde nog eens per brief dat hij het vertrek van Van 't Hoff zeer zou betreuren. Hij voegde tevens een brief bij van collega Donders uit Utrecht, die hem de dag ervoor had geschreven:²⁸

Is er gezorgd dat wij Van 't Hoff niet verliezen? Wij hebben waarlijk niet zooveel koppen van zijn gehalte en al te weinig mannen vooral, die wat oorspronkelijks doen, om er een te kunnen missen. Ik onderstel, dat Ge onzen vriend den Burgemeester en wie verder invloed kunnen uitoefenen op de beslissing, daarvan zult overtuigd hebben.

Place vroeg Van 't Hoff met klem om geduld te betrachten. Hij was ervan overtuigd dat de stad hem tegemoet zou komen, maar dat de gemeenteraad de tijd moest krijgen hier op de gewone wijze een besluit over te nemen. Zondagavond 19 juni zette ook collega Gunning 'haastig schrijvend', want vlak voor Van 't Hoffs vertrek naar Leipzig, alles nog even op een rijtje.²⁹ De kwestie zou behandeld worden in de gemeenteraadsvergadering van woensdagmiddag 22 juni, waar vermoedelijk om een geheime zitting zou worden gevraagd. Verder was aan een aantal vermogende Amsterdammers financiële steun verzocht en ten slotte kondigde Gunning aan dat vóór de zitting van woensdag aan alle gemeenteraadsleden een petitie zou worden aangeboden waarin collega's, leerlingen en vrienden van Van 't Hoff er met klem op zouden aandringen 'dat alle maatregelen genomen worden, welke kunnen strekken om dezen beroemden en werkzamen geleerde voor onze Universiteit te behouden'.³⁰ Van 't Hoff

vertrok vervolgens halsoverkop met zijn vrouw naar Leipzig, 'met het pistool op de borst' zoals hij het in een latere brief aan Ostwald zou formuleren, om daar de zaak in ogenschouw te nemen en de ontwikkelingen in Amsterdam af te wachten.³¹

Het goede nieuws kwam verrassend snel. Op 22 juni werd er in een besloten raadsvergadering over de kwestie gesproken.³² De burgemeester had de situatie uiteengezet, en de raad om advies gevraagd na daaraan nog te hebben toegevoegd dat het college van B&W geneigd was toe te geven aan de 'kleinere wensen' van Van 't Hoff, maar bezwaar had tegen de stichting van een nieuw laboratorium. Nog maar acht jaar daarvoor, kort nadat het Athenaeum Illustre een volwaardige (gemeentelijke) universiteit was geworden, was immers het oude chemisch laboratorium aan de Groenburgwal voor 43.000 gulden uitgebreid en opgeknapt. Toegeven aan de eisen van Van 't Hoff zou de gemeente op zo'n 15.000 gulden extra per jaar komen te staan aan rente, salaris en hulpmiddelen, en dat was op de toch al krappe begroting een flinke extra belasting. In een levendige discussie werd echter duidelijk dat de meeste raadsleden hier anders over dachten. Als het laboratorium niet voldeed, en Van 't Hoff naar Leipzig zou verdwijnen, dan zou zijn opvolger natuurlijk met soortgelijke eisen komen. Omdat er wél onduidelijkheid was op welke manier het huidige laboratorium niet voldeed, werd besloten de vergadering te schorsen en de dag erna verder te gaan in aanwezigheid van de rector magnificus Place en een aantal hoogleraren van de faculteit der Wis- en Natuurkunde.

Diezelfde avond stuurde de burgemeester een telegram naar Hotel Sedan in Leipzig, waar Van 't Hoff zijn intrek had genomen:

Hoogen prijs algemeen gesteld op uw behoud voor onze universiteit. Beslissing omtrent bepalen en onmiddellijken bouw laboratorium tot morgen uitgesteld.³³

De raadsleden hadden overigens kunnen weten hoe lastig de situatie in het Scheikundig Laboratorium was, want in de *Amsterdamsche Studenten Almanak* van dat jaar viel te lezen: 'Het sterkst wordt dit gebrek aan ruimte gevoeld in 't chemisch laboratorium; het aantal praktikanten dat onder leiding van Prof. Gunning werkt is reeds lang veel te groot voor de ruimte; maar voor hen die den niet klassikalen cursus van Prof. van 't Hoff volgen is niet alleen gebrek aan ruimte, maar ook in sterke mate, gebrek aan de noodige apparaten, zoodat het dikwijls voorkwam dat iemand, om een retort of kolfje machtig te kunnen worden een gecompliceerden toestel van zijnen buurman tot zijn elementen terugbracht, niettegenstaande er nog vriendelijke verzoeken waren bijgeschreven, om genoemden toestel onaangeroerd te laten. Hoe [het] de rechtmatige eigenaar den volgenden dag te moede was laat zich beter denken dan beschrijven.'³⁴

Dat beeld werd in de besloten raadsvergadering van 23 juni nog eens onderstreept door de rector magnificus, Place, en de hoogleraren Van der Waals, C.A.J.A. Oudemans en Gunning. Eensgezind zetten zij de misereabele situatie uiteen waarin de Amsterdamsche scheikunde verkeerde: er waren slechts twintig plaatsen voor dertig chemici, zodat deze hun praktisch werk in ploegen moesten verrichten, en daardoor te weinig oefening kregen. Van 't Hoff zelf kon bovendien niet over een ruimte beschikken voor het doen van eigen onderzoek. Ook was de collegezaal veel te klein voor de toestroom van studenten 'en is de lucht er onfrisch'. Ten slotte was zelfs de locatie van het laboratorium ongeschikt 'daar dit van twee zijden door de openbare straat werd begrensd en daardoor van het geraas der rijtuigen en het geschreeuw van voorbijgangers veel te lijden heeft'. Dat het huidige laboratorium niet voldeed, was de meeste raadsleden toen wel duidelijk, maar er bleven bij een aantal onder hen toch grote bezwaren bestaan tegen de hoge kosten die een nieuw laboratorium met zich mee zou brengen. Het was uiteindelijk de wethouder van Onderwijs die een definitieve omslag bewerkstelligde toen hij wees 'op de belangen van handel en nijverheid die met die der Universiteit hand aan hand gaan. Chemie is een vak dat aan ieder industrieel te pas komt: hij wenscht daarom den geschikten Prof., die wij nu hebben, te trachten te behouden.' Toen uiteindelijk ook de wethouder van Financiën aangaf dat 'de voorgestelde uitgaaf niet onmogelijk [was]', werd het voorstel in stemming gebracht en met zeventien tegen vijf stemmen aangenomen.³⁵ Opnieuw kon er 's avonds een telegram naar Leipzig:

Burgemeester en wethouders raad gehoord zeggen toe bevrediging uwer wenschen – mondeling nader – verzoeken geheimhouding.³⁶

Voor Van 't Hoff was de beslissing vervolgens eenvoudig. Hij lichtte Wislicenus in en keerde met zijn vrouw na een kort toeristisch bezoek aan Dresden terug naar Amsterdam. Ook vader, thuis in Rotterdam was blij met de uitkomst: zijn zoon moest wel 'opgetogen [...] zijn over de waardering. Dat ze bestond, wist hij wel, maar de begeerte, dat ze zou worden uitgesproken is toch zoo ridderlijk voldaan, als men 't verlangen kan'.³⁷

In Leipzig had Van 't Hoff in een gesprek met Wislicenus nog een goed woordje gedaan voor Ostwald, maar die was er blijkbaar 'bij de natuurkundigen niet door te krijgen'.³⁸ Daarom waren er eerst twee organisch chemici in beeld gekomen, Otto Wallach uit Bonn, met wie Van 't Hoff nauw had samengewerkt tijdens zijn verblijf in het laboratorium van Kekulé, en Max Conrad uit Aschaffenburg, maar ook zij zagen niets in een vertrek naar Leipzig, waarna eindelijk, half juli dan toch een aanbod uitging naar degene die al een halfjaar lang op de positie zat te azen: Wilhelm Ostwald. Binnen een week was de zaak geregeld. Toen de *Kultusminister* hem vroeg of hij de benoeming

aannam, zou hij hebben geantwoord: 'Het is alsof u een onderofficier vraagt of hij generaal wil worden. Ja.'³⁹ Op 10 juli 1887 stuurde hij een telegram naar zijn familie in Riga: 'Nelly, benoeming is binnen. Hoera! Wilhelm.'⁴⁰ Begin augustus nam hij ontslag in Riga en half september verwachtte hij naar Leipzig te kunnen vertrekken.⁴¹ Daar kreeg hij tot zijn eigen verrassing, en wellicht ook tot verrassing van velen die de positie eerder hadden afgewezen, opeens een ander, beter laboratorium toegewezen, namelijk dat van zijn collega landbouwhemie Wilhelm Knop, die met emeritaat zou gaan.⁴²

In Amsterdam was de discussie over het nieuwe laboratorium inmiddels definitief geregeld in een openbare gemeenteraadszitting op 7 juli. Er werd – al was het alleen maar voor de buitenwereld – nog wel even stevig gedebatteerd over deze onverwachte uitgave, zonder dat er overigens veel nieuwe argumenten op tafel kwamen. Sommige raadsleden voerden terecht aan dat er nog niets op papier stond en dat de schatting van de bouwsom erg onzeker was. Maar na een pleidooi van burgemeester Van Tienhoven, waarin hij de slechte toestand nog even wat extremer neerzette dan twee weken eerder: '80-100 laboranten in een inrichting die slechts 30 plaatsen heeft', werd met 25 tegen vijf stemmen tot de bouw van een nieuw laboratorium besloten, al werd nog wel aangetekend dat de totale kosten daarvan niet méér mochten bedragen dan 200.000 gulden.⁴³ Van 't Hoff kreeg zo waar hij om had gevraagd, al zou hij er nog wel meer dan vier jaar op moeten wachten. Na zijn terugkomst uit Leipzig pakte hij zijn gewone werk weer op, de begeleiding van promovendi en praktikanten en het geven van colleges. Bovendien vond er van juni tot oktober 1887 in Amsterdam een grote voedingsmiddelentoonstelling plaats en maakte hij deel uit van het comité dat de kookcursussen (!) organiseerde. Daarnaast was hij lid van de jury die de Bieren, Wateren en Vruchtensappen moest beoordelen: de Amstelbrouwerij kwam vóór die van Heineken als winnaar uit de bus, terwijl naar het oordeel van de jury 'aan de ingezonden wateren en vruchtensappen geene onderscheidingen [konden] worden toegekend'.⁴⁴ En of dat allemaal nog niet genoeg was, moest er ook nog een nieuw laboratorium komen. Om dat naar de modernste inzichten vorm te geven, vatte hij het plan op om later dat jaar een aantal gerenommeerde universiteitslaboratoria in Europa te bezoeken.⁴⁵ Tegelijk hoopte hij bij die gelegenheid dan ook eindelijk zijn vriend Ostwald eens persoonlijk te kunnen ontmoeten.

Een onverwachte wending

Na de nodige voorbereidingen stapte hij op 14 oktober in Amsterdam op de trein. Het plan was om via Parijs naar Straatsburg te gaan, dan naar München en Leipzig om via Berlijn weer naar Amsterdam terug te keren. Hij had twee weken verlof aangevraagd, maar vertrok zonder de formele toestemming daarvoor af te wachten.⁴⁶ Mede daardoor viel zijn verzoek niet goed bij de curatoren. Die vroegen zich onderling af waarom Van 't Hoff de zomervakantie niet

Van 't Hoff en Ostwald in het privélaboratorium van Ostwald in Leipzig eind december 1900.

voor dit doel had benut en uitgerekend op reis ging toen de nieuwe cursus al was begonnen. Men was not amused, en het zou hem bij terugkomst op een reprimande komen te staan. Uit de brieven die hij met zijn vrouw Jenny in Amsterdam wisselde, is het verloop van zijn reis grotendeels te volgen. In Parijs schafte hij vooral allerlei laboratoriumbenodigdheden aan, die een paar dagen later al in Amsterdam zouden arriveren. Hij kende de stad goed, omdat hij er een deel van het cursusjaar 1873-1874 had doorgebracht in het laboratorium van Adolphe Wurtz. Na Parijs bezocht hij in Straatsburg het laboratorium van de Duitse chemicus Rudolph Fittig. Daar was hij erg onder de indruk van 'de combinatie van de Duitse veeleischendheid met de Fransche eenvoud'.⁴⁷ In München daarentegen beviel hem het laboratorium van Adolf von Baeyer maar 'matigjes'. Maandagochtend 24 oktober kwam Van 't Hoff eindelijk in Leipzig aan, waar hij voor het eerst persoonlijk kennismakte met zijn vriend en vakbroeder Ostwald. Die was nog volop bezig met het herinrichten van zijn laboratorium en zei 'vanwege het stof' niet aan onderzoek toe te komen. Maar ook Van 't Hoff kreeg de eerstvolgende dagen weinig tijd om te doen waarvoor hij was gekomen, want er was opeens een onverwachte kwestie opgedoemd in Amsterdam.

Zoals elke maandagochtend was daar op 24 oktober de Senaat bijeengekomen, de vergadering van hoogleraren die het College van Curatoren bijstond. Voorzitter, en dat studiejaar net gekozen tot rector magnificus, was Van 't Hoffs collega Gunning. Die kreeg tijdens de vergadering een briefje toegeschoven met de volgende tekst:

Privatissime (niet ter openbaarmaking)

Prof. Leuckart te Leipzig verteld[e] mij dat van 't Hoff geen beroeping naar Leipzig heeft ontvangen. Hij stond op de aanbevelingslijst, in de tweede plaats naast een ander (in de eerste stond Victor Meyer). Het hoogste ware dat hij door een brief van een collega van de voordracht ware in kennis gesteld worden. Van deze lijst is later afgezien worden. Dit geval is het zelve bijkans dan bij Fürbringer die te Berlijn in de tweede plaats genoemd was. Was het niet goed ook dit feit te vermelden.⁴⁸

Het briefje was afkomstig van Max Conrat, een van oorsprong Duitse jurist die in 1878⁴⁹ in Amsterdam tot hoogleraar in het Romeins recht was benoemd. Wat hem precies bezielde tot deze actie is niet helemaal duidelijk. Volgens de notulen had Gunning tijdens de vergadering 'met groote ingenomenheid [gewezen] op het gelukkige feit dat Dr. van 't Hoff voor onze Universiteit is behouden.'⁵⁰ Conrat vond zo veel aandacht blijkbaar wat overdreven en was bovendien van mening dat de voorzitter dan ook een soortgelijk geval diende te vermelden, de bijna-uitverkiezing van de Amsterdamse hoogleraar anatomie Max Fürbringer voor een prestigieuze positie in Berlijn.

Gunning keek daar echter totaal anders tegenaan. Hij beschuldigde Conrat ervan 'kwade geruchten te verspreiden' die 'bij het eng denkend deel van het publiek' makkelijk ingang zouden kunnen vinden en waaruit negatieve gevolgen voor onze Universiteit konden voortvloeien.⁵¹ Hij werd daarin gesteund door zijn secretaris, de jurist Jacob Pieter Moltzer en de bioloog Hugo de Vries, niet onbelangrijk allebei goede vrienden van Van 't Hoff. Vooral De Vries zou tijdens de vergadering erg boos zijn geworden en hebben uitgeroepen 'dat men dit in 't Hollandsch laster noemt!'⁵² Gunning zat er flink mee in zijn maag, maar als rector magnificus verkeerde hij in een uitgelezen positie om deze affaire rond zijn directe collega in goede banen te leiden. Wanneer het breder bekend zou raken, dan zou snel de conclusie getrokken worden 'dat het Gemeentebestuur van Amsterdam [...] zich door van 't Hoff voor 2 ton [had] laten oplichten!'⁵³ Hij besloot daarom direct de burgemeester, die immers voorzitter was van het College van Curatoren, te informeren, eiste verdere uitleg van Conrat en vroeg Van 't Hoff de volgende dag per telegram om voorlopig in Leipzig te blijven in afwachting van een brief waarin hij hem meer duidelijkheid zou verschaffen. Bovendien brachten zowel Moltzer als De Vries een bezoek aan Jenny met het verzoek om de brief van Wislicenus van begin juni te mogen inzien, omdat op grond daarvan misschien al te concluderen viel in hoeverre er van een daadwerkelijk aanbod sprake was geweest.^{54, 55} In Leipzig, ver van alle opwinding, bleef Van 't Hoff rustig – hij kon ook niet anders. Omdat hij wist dat Gunnings brief toch niet eerder dan woensdagmiddag zou aankomen, ging hij nog even naar Dresden op en neer om daar het laboratorium van professor Hempel te bezoeken.

Toen hem bij terugkomst in Leipzig uit Gunnings brief duidelijk werd wat er zich in Amsterdam allemaal aan het afspelen was, was zijn reactie opnieuw erg kalm: 'Curieus', zo liet hij Jenny donderdagmorgen per telegram weten.⁵⁶ Gunning vroeg hem met klem 'te zorgen dat Gij een behoorlijk document krijgt, van een Leipziger autoriteit, waaruit blijkt, dat Gij hebt moeten kiezen tusschen een professoraat aldaar en een professoraat te Amsterdam'.⁵⁷ Niet dat zo'n document op dat moment al nodig was, maar aangezien Van 't Hoff nu toch in Leipzig zat, zou dit makkelijk te regelen moeten zijn. In een opvallende passage aan het slot van zijn brief liet Gunning hem bovendien weten dat hij al eerder van dergelijke geruchten had vernomen, maar daarvan geen melding had gemaakt, omdat hij niet wist wie de bron daarvan was.⁵⁸ In Leipzig werd er vervolgens koortsachtig overlegd. Van 't Hoff ging eerst langs bij Wislicenus, die toezegde een verklaring te zullen opstellen, en vervolgens bij Leuckart, die met zijn uitlatingen tegenover Conrat de oorzaak van alle opschudding was geweest. Leuckart liet weten dat hij pas sinds een dag kennis had gekregen van het 'aanbod' dat aan Van 't Hoff was uitgegaan: de minister had immers op persoonlijke titel, onder strikte geheimhouding en ook zonder de faculteit daarin te kennen aan Wislicenus opdracht gegeven om Van 't Hoff te polsen. Toen Leuckart dus in een gesprek met Conrat tijdens een conferentie in Blankenberghe had gehoord van de uitnodiging aan Van 't Hoff om naar Leipzig te komen, wist hij niet beter dan dat dat onjuist was en dat Van 't Hoff naar zijn weten nooit een serieuze kandidaat was geweest. In een brief aan Van 't Hoff zette hij een en ander uiteen en verontschuldigde zich tegelijk voor het feit dat hij veel ellende had kunnen voorkomen als hij eerder om opheldering had gevraagd.⁵⁹ Ook Conrat ging vervolgens per brief door het stof met een uitgebreide verontschuldiging aan Van 't Hoff.⁶⁰

Zo kon deze op vrijdagmiddag volkomen gerustgesteld op een paar hec-tische dagen terugkijken: 'Ik zit hier met een glas uitnemend Münchener, een biefstuk, een document van Leuckart en een *Erklärung* van Wislicenus, goedgekeurd door Gunning. Wat is Holland toch een klein landje.'⁶¹ Toch zat hem nog iets dwars. Gunning had hem immers laten weten dat het gerucht dat hem helemaal geen professoraat in Leipzig in het vooruitzicht was gesteld niet alleen in Amsterdam rondging:

Akelig dat [...] mijn lieve vaderland alles doet om er mij onaangenaam te maken. Maar ik zal het winnen; ik ken de troep, die elk ogenblik aangrijpen wil om mijn 'blanken Namen zu besudeln.' Ook te Utrecht wordt hetzelfde schandaal rondverbracht, dat te Amsterdam is uitgestrooid en zoo gaarne zouden ze er diegene 'die zich bij de faculteit niet aangenaam wist te maken (Donders)'⁶² naar de bliksem helpen. Misschien dat wat ze doen op henzelf terugvalt zooals ze dat verdienen.⁶³

Maar hoe zat het nu precies met dat eerdere gerucht? Dat was Gunning ter ore gekomen via zijn Amsterdamse collega C.A.J.A. Oudemans, hoogleraar botanie. Die had hem verteld dat hij een en ander ‘van zijn broer’ had vernomen, waarbij Gunning had aangenomen dat dit J.A.C. Oudemans was geweest, hoogleraar sterrenkunde in Utrecht. Dat was echter niet juist, want het betrof zijn andere broer, hoogleraar scheikunde in Delft, A.C. Oudemans jr. Die was niet te spreken over het feit dat zijn Amsterdamse broer zijn mond niet had kunnen houden tegenover Gunning, en verbood hem te vertellen van wie in Leipzig het gerucht afkomstig was, omdat daardoor ‘wel niet anders kan of het zal bekend worden, wie het oorspronkelijk bericht heeft overgebracht.’⁶⁴

Al snel werd duidelijk dat dit de Leidse astronoom Van de Sande Bakhuyzen was geweest, die in augustus dat jaar professor Zirkel had ontmoet ten huize van diens zuster in Bonn. Zirkel was een van de leden van de commissie geweest die zich in Leipzig over de opvolging van de chemieeerstoel had gebogen, maar was net als Leuckart door de minister in onwetendheid gelaten over de stappen die via Wislicenus richting Van ’t Hoff waren genomen. Toen het onderwerp aan tafel in Bonn toevallig op Van ’t Hoff was gekomen, had hij Van de Sande Bakhuyzen verteld dat er van een aanbod helemaal geen sprake was geweest. Van de Sande Bakhuyzen deelde dat op zijn beurt met zijn Leidse collega scheikunde Van Bemmelen, die het weer door had verteld aan de Delftse hoogleraar scheikunde Sebastiaan Hoogewerff, waarna het uiteindelijk A.C. Oudemans jr. ter ore was gekomen; een prachtig staaltje van roddel binnen de negentiende-eeuwse Nederlandse wetenschap. Of zoals Van de Sande Bakhuyzen later schreef aan Van ’t Hoff: ‘Over het gesproken woord heeft men geen macht meer, ’t heeft zich verspreid, wellicht geldt er ook hier “fama crescit eundo”.’⁶⁵

Het was uiteindelijk Van Bemmelen die begin november in Amsterdam de ware toedracht vernam en in een brief aan Van ’t Hoff zijn verontschuldigingen aanbood. Uit diens antwoord aan Van Bemmelen blijkt hoe het hem moet hebben geraakt toen hij ontdekte dat een aantal collega’s in Nederland een gerucht over hem hadden verspreid zonder bij hem naar de ware toedracht te informeren:

Het heeft mij inderdaad zoo leed gedaan, dat, niet alleen deze en gene, maar ook enkele vertrouwde vrienden (waaronder Hoogewerff) zoo onmiddellijk geloof hechtten aan hetgeen werd gezegd. Vroeger beschuldigingen van landgenooten heb ik altijd als een welgemeende prikkel tot verbetering kunnen beschouwen; maar hier, waar het inderdaad een zeker offer op het altaar des Vaderlands gold, heeft mij hetgeen daarna (juist door mijn landgenooten) zoo gretig werd aangenomen diep gegriefd.⁶⁶

*De Leidse hoogleraar scheikunde
Jacob Maarten van Bemmelen (1830-1911).*

Hij moet elk van de heren collega's een ongetwijfeld niet mis te verstaan epistel hebben geschreven, maar daarvan is er helaas geen enkele overgeleverd. Wel resten hun antwoorden, licht kruiperige brieven waarin zij er nauwelijks in slagen zich overtuigend voor hun geroddel te verontschuldigen.⁶⁷ Opvallend is dat drie van hen, Van Bemmelen, Hoogewerff en A.C. Oudemans, samen met Franchimont deel uitmaakten van de redactie van het *Recueil des Travaux Chimiques des Pays Bas*, dat in 1882 was opgericht. In die tijd was Van 't Hoff op strikt verzoek van Franchimont buiten de redactie gehouden, omdat deze met hem 'niet op beste voet verkeerde en tweespalt vreesde'.⁶⁸ Dat er méér speelde valt ook voorzichtig te concluderen uit twee concepten van brieven geschreven door Van Bemmelen en bestemd voor Van 't Hoff. Deze moet Van Bemmelen hebben gevraagd dat in het geval er nog eens zoiets mocht voorkomen, hij het op prijs zou stellen als Van Bemmelen dan 'verklaring [zou] vragen van dat wat in mij u verdacht voorkomt'.⁶⁹ In een eerste, nooit verstuurd antwoord verwijst Van Bemmelen in dit verband naar een recent verschenen artikel in *De Nieuwe Gids* van Charles van Deventer. Onder de titel 'Nederlandsche scheikunde'⁷⁰ had deze daarin aandacht geschonken aan de oprichting en eerste uitgave van het *Zeitschrift für physikalische Chemie*. In die eerste aflevering 'waait de driekleur op meer dan één plaats', met Van 't Hoff als medeoprichter, en met artikelen van Van der Waals en van Pieter Frowein, een student van Van 't Hoff. Dat mag allemaal vrij onschuldig lijken, maar volgens Van Bemmelen had het artikel op velen 'een pijnlijke indruk gemaakt. Immers wetenschappelijke mannen moeten te hoog staan, om dergelijk trompetgeschal te dulden.' Hij vervolgde:

Zijn er wetenschappelijke lieden die gelooven dat gij u door dat artikel ver-eerd en verheerlijkt hebt gevonden, dan vrees ik dat zij dit in uw nadeel zullen uitleggen; en in elk geval dit artikel als een reclamestukje beschouwen, dat voor een wetenschappelijk man *infra dignitatem* is.⁷¹

In een tweede conceptbrief, van twee dagen later, zijn de betreffende passages zo goed als identiek, maar in de daadwerkelijk verstuurde versie is iedere verwijzing naar Van Deventers artikel verdwenen. Van Bemmelen schrijft slechts dat hij gaarne aan Van 't Hoff's verzoek zal voldoen om te melden wat hem in diens gedrag verdacht voorkomt.⁷²

Zo bleef Van 't Hoff zijn vaderland trouw en wijdde hij zich de volgende vier jaar 'met de duimstok in de hand'⁷³ aan de bouw van een gloednieuw laboratorium dat de Amsterdamse chemie moest 'redden uit de knel op de Groene Burgwal'. Maar zijn Nederlandse collega's moesten vooral niet denken dat 'het zijn privaat-inrichting was'. Deze uitspraak tekent andermaal de licht omstreden positie die Van 't Hoff binnen de Nederlandse scheikunde innam. Natuurlijk zullen het vererende aanbod uit Leipzig en het nieuwe laboratorium dat als gevolg daarvan voor hem werd gebouwd hier en daar tot jaloerse reacties aanleiding hebben gegeven. Maar al eerder was duidelijk geworden dat hij anders was dan anderen. Toen hij in 1878 in zijn oratie wees op de belangrijke rol die de verbeeldingskracht speelt in de wetenschap, werd dat binnen de Nederlandse wetenschap met haar epistemische deugden als degelijkheid, nauwgezetheid en eenvoud eerder als een verdachte en twijfelachtige eigenschap gezien. Verder waren zijn onorthodoxe, soms wat slordige manier van werken er oorzaak van dat hij in 1880 en 1881 – vooral als gevolg van felle oppositie van de Leidse hoogleraar scheikunde Franchimont – niet tot lid van de Akademie van Wetenschappen werd gekozen. Dat gebeurde pas in 1885.⁷⁴

Dit laatste kan zeker niet los worden gezien van een tweedeling die zich binnen de Nederlandse scheikunde had ontwikkeld: aan de ene kant de bloeiende Amsterdamse onderzoeksschool, die Van 't Hoff na zijn aantreden in 1877 had gesticht en die het nog jonge vakgebied der fysische chemie domineerde, terwijl zich in dezelfde periode in Leiden onder leiding van Franchimont een even succesvolle en dominante onderzoeksschool op het gebied van de organische chemie zou ontwikkelen. Tussen deze twee groepen gaapte een flinke kloof, die er onder meer oorzaak van was dat het vergeleken met de landen om ons heen lang zou duren voor het tot de oprichting van een Nederlandsche Chemische Vereeniging zou komen.⁷⁵ De twee scholen hadden hun eigen bijeenkomsten en tijdschriften. Waar Franchimont cum suis publiceerden in het *Recueil*, deed 'Amsterdam' dat bij voorkeur in het *Maandblad voor Natuurwetenschappen* of in Duitse tijdschriften als de *Berichte der Deutschen Chemischen Gesellschaft* en later in het door Van 't Hoff en Ost-

wald opgerichte *Zeitschrift für physikalische Chemie*. In die context moeten wellicht ook de afkeurende reacties op het Gids-artikel van Van Deventer worden gezien, nota bene met als titel 'Nederlandsche scheikunde', al is het onwaarschijnlijk dat Van 't Hoff daar enige hand in heeft gehad.

De Leipzig-affaire rond Van 't Hoff tekent de onlosmakelijke band tussen nationalisme en internationalisme en tegelijk ook het spanningsveld ertussen: nationale sentimenten gedijen het best op een internationaal podium en nationale prestaties kunnen pas getoetst worden als er internationale standaarden zijn gedefinieerd.⁷⁶ Het is dan ook niet voor niets dat Stokvis bij de oprichtingsvergadering van het Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres refereerde aan een gebrek aan internationale erkenning van Nederlandse wetenschappers. Van 't Hoffs 'uitverkiezing' was hem dan ook ongetwijfeld zeer welkom. Maar nationalisme is een tweesnijdend zwaard. Van 't Hoffs internationale roem en erkenning streelden enerzijds het nationaal eergevoel, maar een eventueel vertrek uit Nederland gold daarentegen weer als een teken van gebrek aan patriottisme. Buitenlands eerbetoon was mooi, maar je diende je wel bescheiden op te stellen, en vooral 'thuis' te blijven. Van 't Hoff voldeed daar – geholpen door het genereuze aanbod dat de stad hem deed – in 1887 perfect aan. Heel anders liep het toen zich in 1895 opnieuw een universiteit uit Duitsland bij hem meldde met een even vererend als lucratief aanbod. Dat hij toen doof bleef voor de roep uit het Vaderland en zijn ontslag indienende, leidde tot scheve ogen, onbegrip en wekte daardoor opnieuw veel opschudding, niet alleen in universitaire en gemeentelijke kringen, maar zelfs tot op het hoogste regeringsniveau: het duurde dan ook meer dan een jaar voor hij zich daadwerkelijk in Berlijn zou vestigen.⁷⁷ Daarover meer in hoofdstuk 14.

In Amsterdam was men in elk geval erg blij dat hij besloten had te blijven en helemaal dat er een nieuw laboratorium zou komen. Uit dankbaarheid hiervoor besloot het Amsterdamsch Studentencorps 'onder luid applaus' om Van 't Hoff een serenade te brengen⁷⁸ en boden zijn dankbare leerlingen en oud-leerlingen hem half november 'een album van rood pluche [met] portretten en handteekeningen der schenkers'⁷⁹ aan, samen met een tweetal etsen en een portret van Louis Pasteur, dat was getekend door de broer van Van 't Hoffs assistent Reicher.

In de notulen van de Senaatsvergaderingen is zoals eerder gemeld niets terug te vinden van de ophef die in oktober 1887 ontstond in Amsterdamse universitaire kringen. In de lijst van *Ingekomen stukken*⁸⁰ is echter een verwijzing te vinden naar een document met als titel 'Incident Max Conrat 1887'. Het betreft een kleine envelop, door Van 't Hoff persoonlijk driemaal verzegeld, met daarin door hemzelf geschreven kopieën van de belangrijkste brieven en telegrammen (genummerd 1-23) die van 24 oktober tot midden november 1887

uitgewisseld zijn. Elke kopie is door de toenmalige secretaris van de Senaat, de hoogleraar Moltzer, geëcht. In een begeleidend schrijven, gedateerd 1 oktober 1888 – bijna een jaar na de affaire zelf – schrijft Van 't Hoff aan een vooralsnog onbekende ontvanger 'Hierbij terug hetgeen ik gaarne in het archief gedeponeerd zou zien', waarbij hij ook vermeldt 'met toestemming van den vorigen Rector en Secretaris' de originelen zelf te behouden.⁸¹ De envelop is geopend. Het is onbekend wat Van 't Hoff heeft bewogen om een jaar na dato de 'bewijzen' in deze affaire zeker te willen stellen.